

DOI: <https://doi.org/10.15407/ul2021.06.043>

UDC: 94(477)"16"

Петро КУЛАКОВСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор,
Національний університет "Острозька академія"

(Україна, Острог), kulakovsky@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6310-717X>

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УРЯДНИКІВ КИЇВЩИНИ І ВОЛИНІ В СЕРЕДИНІ XVI СТОЛІТТЯ

У статті аналізується такий важливий аспект функціонування урядів в українських землях Великого князівства Литовського, як їх матеріальне забезпечення. Увагу зосереджено на посадах, що пережили литовську добу й продовжували роздаватися монархами після Люблінської унії 1569 р. Серед них центральне місце займав уряд воєводи, який, втім, існував лише на Київщині. Київський воєвода розпоряджався значними ресурсами, які за територіальним походженням можна поділити на три групи. Першу складали прибутки з власного воєводства у формі податків, данин і мит, якими обтяжувалися різні версти соціуму Київської землі. Друга група формувалася за рахунок наданих великим князем воєводі преференцій щодо збору данин з території, які традиційно не входили до юрисдикції київського воєводи. Джерелом виникнення третьої групи була добра воля великого князя у Вільні. Кошти цієї групи виділялися прямо з господарського скарбу. Вже сама структура прибутків очільника Київщини свідчить про перманентний брак ресурсів для забезпечення різних функцій, покладених на нього і насамперед пов'язаних з обороною та дипломатичними місіями до Криму. Звідси виникала необхідність періодичних, а часами й постійних дотацій, скерованих на ефективне виконання покладених на воєводу обов'язків.

З цієї точки зору становище старост, особливо Південної Київщини, виглядало дещо кращим. Значний прибуток приносили їм данини з уродників і козаків, різні мита, включаючи судові, податки на підприємницьку діяльність на території староства. Опосередкований дохід давали також трудові повинності, накладені на місцеве населення. Ступінь підпорядкованості цих старост воєводі був відносно незначним.

Інститут старост на Волині мав ще більше значення з огляду на відсутність в регіоні такого уряду як воєвода. Маршалок землі Волинської, що був умовним аналогом київського воєводи, насправді мав лише військову владу в регіоні, а його доходи залежали від староства, що йшло в комплекті з маршалківством (Луцьке чи Володимирське).

Уряди ключника, городничого і мостовничого функціонували в обох регіонах Великого князівства Литовського. Влада двох останніх концентрувалася в ключових замках обох земель – Київ, Луцьк, Володимир, Кременець, а юрисдикція ключника стосувалася господарського ключа – населених пунктів у межах староств, доходи з якого мали йти на загальнодержавні потреби.

Більшим впливом коронного права слід пояснити появу на Волині урядів хорунжого і войського, діяльність яких передбачала невелике матеріальне забезпечення.

Реформа 1565–1566 рр. поклала початок роботі підкоморських та земських судів, що ставали органами шляхетського самоврядування. Діяльність відповідних канцелярій та присутність в них урядників, включених до земської ієрархії – підкоморія, земського суддю, підсудка й писаря, передбачала надання ними судових, нотаріальних та міжурядових послуг на платній основі.

Загалом, матеріальне забезпечення урядів українських земель Великого князівства Литовського не вирізнялося системністю. Часто, особливо щодо київських воєвод, великий князь схвалював рішення на предмет додаткового фінансування зі скарбу. Реформа 1565–1566 рр. в цьому плані організованості не додала. Натомість, її плюсом стало регламентування джерел фінансування новостворених урядів – підкоморія, земських судді, підсудка і писаря.

Ключові слова: уряди, матеріальне забезпечення, Волинь, Київська земля, Велике князівство Литовське, реформа.

Petro KULAKOVSKY

Doctor of Historical Sciences, Professor,
The National University of Ostroh Academy
(Ukraine, Ostroh), kulakovsky@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6310-717X>

MATERIAL RESOURCE OF OFFICIALS OF KYIV AND VOLHYNIAN LANDS IN THE MIDDLE OF THE XVI CENTURY

The article analyzes such an important aspect of the functioning of offices in Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania, as material support. The focus is on positions that have survived the Lithuanian era and continued to be distributed by monarchs after the Union of Lublin in 1569. The central place was occupied by the palatinus (voivode), which, however, existed only in the Kyiv region. The Kyiv voivode had considerable resources at his disposal, which were of territorial origin can be divided into three groups. The first was income from their voivodship in uniform taxes, privilegia, and duties, which burdened various segments of society in Kyiv. The second group was formed at the expense of the Grand Duke for voivode preferences for the collection of tribute from territories that have not traditionally been within the jurisdiction of Kyiv voivode. The source of the third group was the goodwill of the Grand Duke in

Vilna. The funds of this group were allocated directly from the states thesaurus. Already the very structure of income of the head of the Kyiv region indicates a permanent lack of resources for providing various functions assigned to it and primarily related to defense and diplomatic missions to the Crimea. Hence the need for periodic and sometimes constant subsidies aimed at the effective implementation of the voivode's responsibilities. From this point of view, the position of the capitaneus, especially of the Southern Kyiv region, looked a little better. Significant profits were brought to them by tributes from trapers and Cossacks, various duties, including court, business taxes on the territory of old age. Indirect income was also given by labor duties imposed on the local population. The degree of subordination of these elders to the voivode was relatively insignificant. The institute of capitaneus in Volhyn was even more important given the absence in the region such a government as a voivode. Marshal of the Volhynian land, who was a conditional analog of the Kyiv voivode, had only military power in the region, and his income depended on capitaneatus, which went complete with the office of marshal (Lutsk or Volodymyr). The governments of the claviger, praefectus castrorum, and pontonarius functioned in both regions of the Grand Duchy of Lithuania. Their power was concentrated in the key castles of both lands – Kyiv, Lutsk, Volodymyr, Kremenets and the jurisdiction of the locksmith concerned the tenuta – settlements within the old age, the income from which should have gone to public needs. The influence of crown law should be explained by the appearance of vexillator and tribunus, whose activities involved little material support. The reform of 1565–1566 marked the beginning of the work of the succamerarium and terrestre iudicium, which became the organs of the gentry municipality. Activities of chanceries and presence of officials there included in the terrestris hierarchy – succamerarius, terrestris iudex, subjudex, and notarius, provided for the provision of judicial, notarial, and surveying services on a paid basis. In general, the material support of the governments of the Ukrainian lands of the Grand Duchy Lithuanian was not systematic. Often, especially concerning Kyiv voivode, the prince approved the decision on additional funding from the treasury. Reform 1565–1566 did not add organization in this regard. Instead, it was a plus regulation of sources of funding for newly formed governments – succamerarius, terrestris iudex, subjudex, and notarius.

Keywords: *offices, material support, Volhyn, Kyiv, Grand Duchy of Lithuania, reform.*

Масштабний проект укладення й публікації переліків урядників Польсько-Литовської держави (центральної і регіональних) відкрив для істориків широкі можливості з дослідження еволюції місцевих владних корпорацій, змін територіально-адміністративного устрою, князівських і шляхетських родоводів, королівської політики стосовно формування регіональних урядничих ієрархій. З'явилася можливість

реалізації просопографічних зрізів урядничих корпорацій протягом визначених хронологічних рамок. Між тим, об'єктивні причини перешкоджають створенню повноцінної картини еволюції урядів, зокрема щодо територій Великого князівства Литовського до адміністративно-політичної реформи 1565–1566 рр. Не викликає сумніву, що спеціального дослідження потребує явище матеріального забезпечення діяльності урядників; обґрунтований у літературі поділ всіх земських урядів на функціональні й титулярні вимагає врахування хронологічних чи територіальних особливостей.

Значна частина українських земель перед Люблінською унією 1569 р. входила до складу Великого князівства Литовського, що визначало специфіку функціонування урядів на цих територіях. До таких земель відносилися Київщина й Волинь, яка включала Східне Поділля (Брацлавщину). Чернігово-Сіверщина на початку XVI ст. була загарбана Московською державою, а Західне Поділля, руське й Белзьке воєводства знаходилися в складі Польської Корони ще з XIV–XV ст. і, як наслідок, поява тут коронних земських урядів зафіксована, ніж на Київщині й Волині.

Впродовж адміністративно-політичної реформи 1565–1566 рр. Київщина й Волинь не лише запозичили цілий ряд коронних земських урядів, але й зберегли ряд урядів, характерних для литовської доби. Разом з цим, функціональне призначення окремих урядів зберегло попередній зміст, всупереч їх формальній уніфікації у межах впровадженої земської ієрархії. У дореформений час комплект посад у цих двох регіонах мав певні відмінності. Уряд воєводи існував лише в Київській землі. Натомість, на Волині більш-менш подібні повноваження здійснював луцький староста (Любавский, 1892: 209–210, 213); посада воєводи з'явилася тут лише після реформи. На Волині важливу роль відігравав маршалок землі Волинської, який відповідав за збір і організацію посполитого рушення; на Київщині ж такого урядника не було. Старости, які представляли інтереси великого князя в його столових маєтках, діяли в обох регіонах. У першій половині XVI ст. відбувалося становлення цього інституту з урядів намісників і державців (володимирський отримав статус старости після 1508 р.; кременецький ще пізніше – після 1529 р. (Любавский, 1892: 210). На Волині й Київщині завершився цей процес по-інакшому. Старости волинських столових маєтків (луцький, кременецький і володимирський) увійшли за результатами реформи до земської номенклатури, так як стали

очільниками гродських канцелярій і судів. На Київщині аналогічний статус отримав тільки київський староста. Однак, його входження до земської ієрархії було швидше номінальним, оскільки одна особа поєднувала в своїх руках два уряди – київського старости й воєводи. Інші старости Київської землі (житомирський, канівський, черкаський, білоцерківський, овруцький, остерський) до цієї номенклатури не увійшли.

Уряд київського воєводи для реалізації своїх повноважень мав значний матеріальний ресурс. Як староста воєвода володів староством, що складалося з 10 населених пунктів. Згодом більшість з них опинилися в приватних руках і на 1567 р. воєвода отримував невеликий дохід лише з двох невеликих сіл – Петрівців і Демидовичів. Часами, до середини XVI ст., його юрисдикція поширювалася й на Горвольську волость, що знаходилася північніше Київської землі (Довнар-Запольський, 1901: 185; Безпалько, 2008: 28). Серед найбільш значних податків, що збиралися служебниками воєводи, слід назвати капщизну (до 600 кіп литовських грошів), мозирську данину (416 кіп), корговщизну й десяточне (350 кіп), караванне (до 200 кіп). До прибутків воєводи відносилися також: мито від продажу й транспортування риби (до 200 кіп), боброва данина, подужне, обвістка й повітчина. Пересуд і заруку воєвода отримував як очільник місцевого суду. В натуральній формі на потреби інституту воєводи надходили соляне мито, подачки й служби від ремісників. Загалом прибутки воєводи складали понад 2 тис. кіп литовських грошів. Крім цього, уряд київського воєводи ще й дотувався зі скарбу Великого князівства Литовського. На почет служебників (200 коней), що формувався, на розсуд великого князя, або воєводою, або справцею, виділялося 2 тис. кіп литовських грошів; окремо 300 кіп на кухню для почту, матеріал для одягу служебників на суму 260 кіп, 160 кіп на 600 солянок жита й стільки ж вівса. Також зі скарбу виділялося воєводі 100 кіп литовських грошів на прийняття і утримування татарських послів (Любавський, 1892: 783–784; Клепатський, 2007: 101; Безпалько, 2008: 29). Частенько київські воєводи, як Григорій Ходкевич у 1558 р., отримували право, крім вибирання медової данини з Мозирської волості, таку ж данину з Бжицької волості, а також – право на збір великої й малої тивунщини з обох волостей (Архив, 1907.V: 113–114).

Серед старост найкраще забезпечення мали державці прикордонних замків. Для прикладу, черкаський староста отримував від міщан і бездомних козаків по шість литовських грошів колядки на Різдво.

Міщани надсилали старості по возу сіна з кожного диму, а козаки обтяжувалися повинністю косити сіно два дні на рік на користь старости. Значні надходження формувалися внаслідок брання мита й торгових податків. З копи вартості товару старості скеровувалося три гроші мита. Окремо й натурою бралось соляне мито – з десятка один ковш солі. Торгівці сплачували старості обвістку по грошу й помірне від продажу збіжжя під час торгу – чотири пенязі від четверті. Як і в київського воеводи, черкаському старості належало право брання караванного. Останнє вимірювалося у натуральній формі й залежало від напрямку руху каравану. Каравани, що рухалися з Орди, давали старості олександрійську камку на золоті, шовк, килим, саф'ян та інші східні товари. Направлені до Орди каравани подавали старості лисячу шубу, лисячий шлик, сагайдак, сідло. Разом з тим, великий князь забороняв черкаському старості оподатковувати каравани, що рухалися Дніпром. Виняток стосувався човнів черкаських міщан; вони мали сплачувати по одному золотому від човна (Архив, 1886: 82–83; Кравченко, Яковенко, 1990: 78). Черкаський староста отримував 12 грошів за кожного утримуваного в Черкасах дикого коня, брав пересуд, куниче, повежне – 12 грошей від кожного ув'язненого (незалежно від доведення вини). Значний відсоток доходів складало корчемне – староста мав монопольне право продавати алкогольні напої у двох черкаських корчмах. Повертаючись з військових походів, козаки ділилися зі старостою найкращою здобиччю. Особливо значимими були прибутки старости від уходників. Їх оцінювали у 80 кіп литовських грошів. Ватага уходників сплачувала старості поклон, який складався з осьмака вівса і п'яти солянок, в тому числі крупи, солоду й меду. Рибалка давав старості кожного восьмого осетра, бобровник – два бобри, мисливець – кожного третього звіра. З сіверських уходів старості надходило 11 кадей меду в рік (Архив, 1886: 84–86).

Подібні за структурою доходи збирав канівський староста. Специфічним податком у Каневі була супоевщина – податок за лови на Супої. Утримувався також податок за розкопування старих могил – з копачів, чим займалися як козаки, так і драби (Архив, 1886: 95–99, 103). Вагому частку доходів житомирського староста, крім мит караванного, соляного, рибного і помірного від збіжжя та меду, складали надходження з місцевих корчем, які в кращі часи складали 100 кіп, але вже в 1540-х рр. зменшилися майже на 40 % (Кравченко, Яковенко, 1990: 71, 83).

Часто старости отримували данини від великого князя, що мали забезпечити функціонування цього інституту та його штату коштами з надходжень до господарського скарбу. Так, наприкінці XV ст. путивльський намісник/староста Богдан Глинський отримав кошти з сіверської данини. Значно більше преференцій на переломі XV–XVI ст. отримав житомирський намісник Сенько Полозович. Господарські пожалування передбачали надання йому коштів з київського мита, корчми в Овручі й навіть уряд тивуна в цьому місті (Клепатський, 2007: 112; Кравченко, Яковенко, 1990: 42–44). При цьому слід мати на увазі, що подібні джерела фінансування мали тимчасовий характер й залежали від авторитету старости на господарському дворі.

Матвій Любавський, роздумуючи над співвідношенням влади воєводи і старост, відзначив, що намісники-старости повинні були брати участь у судочинстві воєводи (Любавський, 1892: 236). По уставних грамотах Київській землі 1507 і 1529 рр. воєвода мав право судити про "грабежі безправні" (Ващук, 2009: 105). Опонуючи В. Антоновичу, який вважав, що Мозир і Чорнобиль лише у військовому плані були залежними від воєводи, Любавський підкреслював, що Мозир і Чорнобиль залежні від воєводи і в адміністративному відношенні, а всі інші – лише в військовому (Любавський, 1892: 237). Натомість, П. Клепатський дійшов до висновку, що воєвода мав право вторгтися в справи старост; останні ж не могли брати участь у вирішенні справ воєводи, так само як й інших старост (Клепатський, 2007: 114).

Матеріальне забезпечення старост залежало від заможності наданого їм у держання староства. Якщо мати на увазі ґродові староства, очільники яких включалися до земської ієрархії, то прибутки з них на Київщині й Волині значними назвати не можна. Київське ґродове староство, як вже відзначалося, поглиналося урядом київського воєводи. На Волині ґродових старост було три – Луцьке, Кременецьке і Володимирське. Впродовж кінця XV – першої половини XVI ст. населені пункти, що входили до цих староств, активно роздавалися великими князями у приватне володіння. Лише Сигізмунд I Старий роздав князям і шляхті у Луцькому і Володимирському повіті понад 100 сіл і 6 замків; у Кременецькому повіті тільки князі Острозькі й Заславські отримали 2 замки й понад 80 сіл. Як наслідок, згадані староства постійно зменшувалися в своїй території. Луцьке староство на час входу до Корони (1569 р.) мало у своєму складі 7 сіл, Кременецьке – 8; Володимирське не мало жодного. Прибутки від цих староств ста-

рост були істотно меншими, ніж київського воєводи – від 500 до 750 кіп литовських грошів (Jabłonowski, 1889: 99). Правдоподібно, що ця сума включала і прибутки старост від їх судово-нотаріальної діяльності.

Серед "старих" литовських урядів, крім воєвод і старост/намісників, необхідно назвати маршалка землі Волинської, хорунжих, військових, ключників, городничих, мостовничих для Волині та ключників, городничих і мостовничих для Київщини. Після реформи 1565–1566 рр. уряди хорунжого і військового були включені до юридично визнаної ієрархії земських урядників (оскільки там вже існували аналогічні урядники); ключники, городничі й мостовничі залишилися реліктом попередньої доби, але їх існування ніхто не скасовував. Маршалком землі Волинської був князь Костянтин Острозький, що зберіг цей уряд до своєї смерті в 1608 р. (Крикун, 2012: 636). Надалі його не обсаджували. Уряд городничого в Київському й Волинському воєводствах продовжував надаватися представникам шляхти до кінця XVIII ст. Генеза урядів ключника, городничого й мостовничого в цих двох регіонах Великого князівства Литовського дещо відрізнялася. На Київщині урядом городничого був поглинений спочатку уряд мостовничого, а згодом (в 1630-х рр.) і – ключника. На Волині уряд мостовничого проіснував до середини 1620-х рр., коли був інтегрований урядом городничого. Луцькими ключниками номінувалися представники місцевої шляхти аж до останньої чверті XVII ст.

Маршалок землі Волинської був одночасно луцьким або володимирським старостою. Тому, незважаючи на згадку в привілеї на цей уряд пану Петрові Кишці (1548 р.) "доходів і пожитків, що маршалківство приходять", забезпечення діяльності маршалка відбувалося за рахунок прибутків зі супровідного наданого староства (Малиновский, 1901: 34; Любавский, 1892: 821). Уряд хорунжого пов'язувався з маршалком. До його функціональних обов'язків входило носіння земської хоругви, яка надсилалася з господарського скарбу, при зібранню земського ополчення на чолі з маршалком (Малиновский, 1901: 33; Статут, 1855: 33). Великий князь литовський міг його залучати й до інших акцій, пов'язаних з обороною. Так, у червні 1552 р. хорунжому був направлений лист з наказом відправитися на відбудову Брацлавського замку (Архив, 1907. V: 101). На Волині до реформи існували "волинський" і "володимирський" хорунжі; на думку ж М. Любавського, таких урядів було три – у кожному з повітів (Луцький, Володи-

мирський, Кременецький). Вони вибирали сребщизну з боярських, шляхетських, вдовиних і татарських селян (Любавский, 1892: 798). Це відбувалося за згодою панів Волинської землі, очевидно для військових потреб. Напевно якась їх частина йшла на забезпечення самого процесу. Щодо невитрачених коштів хорунжий мав прозвітувати на регіональному з'їзді (Архив, 1907. IV: 100). Якоїсь нерухомості, що вважалася належністю цього волинського уряду не передбачувалося. На Київщині такий уряд з'явився по реформі 1565–1566 рр. Однією з причин цього було те, що південні староства Київської землі знаходилися на "Україні", де ніколи сребщизну не платили (Архив, 1907. V: 179–180).

Інститут військового поширився на території Великого князівства Литовського під впливом системи урядів, характерних для Корони. Тому цілком логічно, що найперше його фіксують в сусідній з Короною Берестейській землі (Boniecki, 1887: XLVIII–XLIX). Для Волині в дореформений період зафіксований війський лише один – у Кременецькому повіті. У середині липня 1528 р. Боговитин Петрович Шумбарський отримав цей уряд разом з урядами городничого й мостовничого (Lazutka, Valikonytė, Kirkienė, Gudavičius, Karpavičiene, Viskantaitė, 1997: 244). Ще принаймні раз, весною 1534 р., Боговитин згадується як війський (Собчук, 2014; 244), а це означає, що помилка в копії номінації виключена. Боговитин, крім військового, городничого й мостовничого, фігурує ще як суддя. Повноваження військового за коронним правом полягали в забезпеченні безпеки й порядку на підвладній йому території (Góralski, 1998: 203). Для менших війських такою територією виступав старостинський замок, а для більших – весь повіт. У випадку Боговитина, правдоподібно, саме повіт виступав полем його діяльності як військового. Тоді можна провести різницю між його функціями городничого й військового. Так чи інакше, "волинські" коріння цього уряду знаходяться в литовській добі. Пізніша практика доводить, що для функціонування військового передбачалася матеріальна основа. Так, луцький війський, за даними 1591 р., мав право збирати мито в розмірі 12 грошів з човнів, що прибували й відбували з Луцька річкою Стир (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 34 об.).

Мостовничі побирали мостове за проїзд мостами, яке частково використовували на поточний ремонт цих комунікацій, а частково скеровувалося на власні потреби. Городничі, натомість, оперували коштами, які виділялися скарбом і воєводами на ремонт оборонних споруд, і так само з них забезпечували свою діяльність.

Уряди ключника, городничого й мостовничого в Луцьку в середині XVI ст. виглядали настільки привабливими, що не лише концентрувалися в одних руках (Gorczak, 1890: 10), але в деяких випадках надавалися луцькому старості. Так, 9 липня 1546 р. великий князь литовський Сигізмунд Август видав привілей на цей композиційний уряд луцькому старості князю Андрієві Сангушку (Gorczak, 1890: 495). У документі не перелічені прибутки наданого уряду, але видатки з нього на користь господарського скарбу виглядають солідно – 100 червоних золотих і 300 волинських мац жита. Інколи цей уряд тримали й луцькі війти, як Іван Яцкович Борзобагатий Красенський у 1558–1562 рр. (Архив, 1907. V: 122; Wolski, 2007: 70–71, 77–78, 81). Але така концентрація цих урядів в одних руках спостерігається не завжди. В ревізії Луцького замку 1545 р. відзначається, що раніше уряди мостовничого й городничого були окремими, а їх номінанти підпорядковувалися старості й ефективно завідували своїми справами (Кравченко, 2005: 143–144). Цими словами ревізори, правдоподібно, передавали думку старих землян про недоцільність концентрації трьох урядів в одних руках, хоча чинний городничий і мостовничий Петро Загоровський і попередній Дахно Васильович унаочнювали зовсім інші тенденції (Wolski, 2007: 77).

Ключник, якщо розглядати цей уряд окремо, розпоряджався значними матеріальними ресурсами. Луцький ключник, для прикладу, володів ресурсами Луцького ключа, прибутки з якого надходили у вигляді чиншових грошей, жита, меду та ін. (Любавський, 1892: 846). На початку XVI ст. до Луцького ключа відносилися дворці Гнідава і Красне під Луцьком, села Свіж, Колчин, Підгайці на р. Стир, двір Садів (біля Торчина), двір Жуків (біля Клевая). Згодом практично столові маєтки всі були роздані князям і панам. Як результат, після реформи 1565–1566 рр. матеріальним забезпеченням діяльності ключника виступало лише село Колчин у Луцькому повіті (Любавський, 1892: 216–217).

На Київщині такої концентрації згаданих трьох урядів не спостерігаємо. Їх залежність від місцевого старости/воєводи була меншою, хоча б з огляду на те, що київські воєводи на замку перебували не постійно, а часто просто вряди-годи. Звідси більший ступінь комунікації між великокнязівським двором й особами, що займали ці уряди. Так, у травні 1567 р. Сигізмунд Август наказав земському підскарбію Великого князівства Литовського Миколаєві Нарушевичу виділяти для київського городничого Михайла Дівочки юргельт а розмірі 60

кіп литовських грошів щороку, а також по адамашці (шовковій тканині) для дорогого верхнього одягу, кожуху, 10 кіп, сувою лунського сукна, які мали піти на забезпечення роботи 30 чоловіків для згромадження збіжжя в господарських шпихлірах й проведення ремонту замкових веж. Кожен з них мав отримати на рік 5 кіп та 5 бочок жита зі згаданих шпихлірів. Сама ж сума повинна була виділятися зі скарбу аж до завершення часу перебування М. Дівочки на посаді городничого (Архив, 1907.V: 164–165; Клепатский, 2007: 104–105). З контексту документа виникає, що робота майстрів оплачувалася зі скарбу, а М. Дівочка як відповідальний за організацію робіт отримував окрему суму з того ж джерела фінансів. У Києві городничий збирав капщизну, яка, проте, діставалася воєводі (Архив, 1907.V: 170). Завідування великокнязівськими складами в Києві робило фігуру городничого відносно незалежною від воєводи. Видання запасів з цих складів ставало можливим лише після звернення воєводи до великого князя. Зокрема, у 1560 р. Сигізмунд I наказав київському городничому Олександрові Дмитровичу видати київському воєводі В.-К. Острозькому 600 мац вівса (Архив, 1907.V: 122).

Основним ресурсом київського ключника все-таки, як виникає з джерел, був мед, який він збирав як данину не лише в Київській землі, але й в Сіверських землях. Наприкінці XV ст. ці доходи ключника складали понад 300 човнів, з яких лише на господарський двір надсилалося 218.

Внаслідок адміністративно-територіальної та правової реформи 1565–1566 рр., коли на українські воєводства, в тому числі Волинське й Київське, поширювалася коронна система земської ієрархії (Крикун, 2012: 590, 635), з'явився ряд урядів, які не могли функціонувати без належних джерел фінансування. Ці уряди були інтегровані в діяльність новостворених судів – підкоморських та земських. На їх номінацію істотним чином згодом впливала місцева шляхетська спільнота, пропонуючи монарху чотири потенційних кандидатури на ці уряди. Перші ж номінанти були призначені без врахування альтернатив сеймом 1565–1566 рр. (Ворончук, 2014: 22).

Підкоморії мали розглядати земельні суперечки між шляхтою, здійснювати розмежування. Саме їх судово-межувальні повноваження супроводжувалися отриманням певних коштів. Якщо відповідач відмовлявся прийти на підкоморський суд, то він мав сплатити очільникові суду дві копи литовських грошів. При проведенні розмежу-

вання підкоморій отримував 20 грошів від кожного наріжного копця та 12 – від проміжного. У разі, коли межа була звивиста й це вимагало більшого числа копців, то плата бралася не від копців, а від кожних трьох волочних шнурів (шнур складав понад 22 сажні) – 12 грошів. Дві копи литовських грошів сплачував підкоморію ініціатор безпідставної апеляції на підкоморське рішення до господарського суду (Статут, 1855: 103). Помилкою було б вважати всі ці кошти доходами лише підкоморія. Радше слід говорити про підкоморський інститут, який, крім його очільника, включав коморника, мірників, підкоморського писаря й копачів. Писар і копачі, як правило, набиралися з числа служебників підкоморія (Німчук, 1991: 10). Тому підкоморій, насамперед, мав розраховатися з коморником і мірниками.

Кошти від клієнтів брали і члени земського суду, що складався з судді, підсудка й писаря. Статут 1566 р. встановив, що від кожного рішення позивач – ініціатор справи, мав сплатити суду з кожної копи виграшу по одному грошу. З цієї суми дві третини судді, а третина – підсудкові. Якщо йшлося про реалізацію віндикаційного позову (про повернення свого майна з чужого незаконного володіння), то позивач мав сплатити суддям загалом чотири гроші. Окремі плати за свої послуги отримував земський писар. За оформлення позову чи випису із земської книги, внесення до книги оповідання про завдану кривду йому належало заплатити один гріш за кожен з трьох різновидів діловодства. Коли ж писар видавав судові рішення чи виписи з позовів, внесених до книг у ході судового процесу, зацікавлена сторона після завершення судочинства мала сплатити по два гроші за кожен документ. У випадку бажання клієнта отримання скріпленого печатками пергаментного документа, він мав сплатити писареві 12 грошів, а матеріал (пергамент, шнури й віск) надавав особисто (Статут, 1855: 65–66; Ворончук, 2014: 35). Н. Старченко, що докладно вивчала прибутки судових урядників (переважно гродських) Волинського воєводства в другій половині XVI ст., дійшла висновку про неможливість точного визначення сум, які надходили їм від клієнтів. Авторка справедливо звернула увагу на цілий ряд фактів, неможливих до встановлення. Зокрема, писар оформляв вписи до книг й виписи з них не одноосібно, а із залученням підписків. Один з підписків гродської канцелярії Григорій Котельницький заявляв у 1596 р., що він своєю діловодною практикою заробляє 200 кіп грошів литовських на рік (Старченко, 2012: 175, 177, 178). Земських підписків в канцелярії було, як правило, один–

два (Крикун, 2008: 90). На них могло припадати щороку декілька сотень кіп, оскільки заробіток земського підписки з огляду на кількість актового матеріалу мав бути щонайменше в 1,5 рази меншим. Тому загально можна лише ствердити, що діяльність членів земського суду забезпечувалася матеріально. Привабливість цих урядів полягала не стільки в матеріальному збагаченні, скільки в використанні посадових можливостей для лобювання власних і чужих інтересів, а також у перспективі наступного кар'єрного зростання.

Таким чином, до реформи 1565–1566 рр. практично всі уряди, згадувані у джерелах на території Київщини й Волині, мали функціональне призначення і забезпечували свою діяльність за рахунок різноманітних прибутків. Реформа дещо підкорегувала ситуацію – крім функціональних урядів виникли титулярні (без обов'язків). Частина традиційних для українських земель урядів зникла, частина з певними корективами була інтегрована у нову систему (воєводи, старости, хорунжі, війські); інша ж частина (городничі, ключники, мостовничі) залишилася поза впровадженою земською ієрархією, але при цьому зберегла певну частку своїх функцій і їх матеріальне забезпечення.

ARCHIV

РГАДА – Российский государственный архив древних актов (г. Москва)
[Russian State Archive of Early Acts (Moscow)].

BIBLIOGRAPHY

- Архив, 1886 – *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*. Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1886, ч. 7: *Акты о заселении Юго-Западной России*, т. I: 1471–1664, II+85+647+XII.
- Архив, 1907. IV – *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*. Киев: Типография С. В. Кульженко, 1907, ч. 8, т. IV: *Акты о землевладении в Юго-Западной России XV-XVIII вв.*, II+224+451+66+XXI.
- Архив, 1907. V – *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*. Киев: Типография Императорского Университета св. Владимира, 1907, ч. 8: *Материалы по истории мест-*

- ного управління в зв'язи с историей сословной организации, т. V: Акты об украинской администрации XVI–XVII вв., 118+560+XXXVII+II.
- Безпалько, 2008 – Безпалько В. Забезпечення підводами і стаціями посольської служби в обов'язках адміністрації Київської землі (до 1569 р.). *Український історичний збірник: наукові праці аспірантів та молодих вчених*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008, вип. 11, 26–41.
- Ващук, 2009 – Ващук Д. "Абыхмо деръжали ихъ подле права ихъ земъли" (*Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.*): *Монографія*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009, 320.
- Ворончук, 2014 – *Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів, вип. 1: Волинь XVI ст.* / Наук. ред. Ірина Ворончук. Київ: "Фенікс", 2014, 740.
- Довнар-Запольский, 1901 – Довнар-Запольский М. *Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах*. Киев: Типография Императорского Университета св. Владимира, 1901, т. 1, 713.
- Клепатский, 2007 – Клепатский П. *Очерки по истории Киевской земли. Литовский период*. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2007, 480.
- Кравченко, 2005 – *Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року* / Підгот. В. Кравченко. Київ: "Простір М", 2005, 600.
- Кравченко, Яковенко, 1990 – *Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Надніпрянщина* / Упорядн. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. Київ: Наукова думка, 1990, 408.
- Крикун, 2008 – Крикун М. *Брацлавське воєводство у XVI–XVIII століттях. Статті і матеріали*. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2008, 412.
- Крикун, 2012 – Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII ст. Його ж. *Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях. Статті і матеріали*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012, 589–664.
- Любавский, 1892 – Любавский М. *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского статута. Исторические очерки*. Москва: Университетская типография, 1892, VIII+884+С+VI.
- Малиновский, 1901 – Малиновский И. *Сборник материалов, относящихся к истории Панов-Рады Великого княжества Литовского*. Томск: Паровая лито-типография П. И. Макушина, 1901, IV+XX+95.
- Німчук, 1991 – *Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)* / Відпов. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1991, 344.
- Собчук, 2014 – Собчук В. *Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст.* Кременець: ПП Дятлик М. С., 2014, 508.

- Старченко, 2012 – Старченко Н. Прибутки судових урядників Волинського воєводства в останній третині XVI століття. *Український археографічний щорічник*. Київ: Український письменник, 2012, вип. 16–17, 165–186.
- Статут, 1855 – Статутъ Великого князства Литовского 1566 года. *Временник императорского Московского общества истории и древностей российских*. Москва: В Университетской типографии, 1855, кн. 23, 1–242.
- Gorczak, 1890 – *Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie* / Wyd. przez B. Gorczaka. Lwów: Z drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1890, t. III: 1432–1534, XII+XXXVI+556.
- Boniecki, 1887 – Boniecki A. *Poczet rodów w Wielkiem księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*. Warszawa: Druk J. Bergera, 1887, XV+425+XLIX.
- Góralski, 1998 – Góralski Z. *Urzędy i godności w dawnej Polsce*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1998, 284.
- Lazutka, Valikonytė, Kirkienė, Gudavičius, Karpavičiene, Viskantaitė, 1997 – *Lietuvos Metrika. 4-oji Teismų bylų knyga (1522–1530)* / Spaudei parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkienė, E. Gudavičius, J. Karpavičiene, S. Viskantaitė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, 664.
- Wolski, 2007 – *Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy* / Oprac. M. Wolski. Kórnik: Biblioteka Kórnicka 2007, 190.
- Jabłonowski, 1889 – *Źródła dziejowe*. Warszawa: Skł. gł. w księg. Gebethnera i Wolffa, 1889, t. XIX: *Ziemia Ruskie. Wołyń i Podole* / Wyd. A. Jabłonowski, II+128+367+XLVI.

REFERENCES

- Arhiv YUgo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj Komissiej dlya razbora drevnih aktov, uchrezhdennoj pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore*. Kiev: Tipografiya G. T. Korchak-Novickogo. (Part. 7: Akty o zaselenii Yugo-Zapadnoj Rossii, vol. 1: 1471–1664). [in Russian].
- Archiv YUgo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj Komissiej dlya razbora drevnih aktov, uchrezhdennoj pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore*. Kiev: Tipografiya S. V. Kul'zhenko. (Part. 8, vol. IV: Akty o zemlevladienii v YUgo-Zapadnoj Rossii XV–XVIII vv.). [in Russian].
- Archiv YUgo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj Komissiej dlya razbora drevnih aktov, uchrezhdennoj pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore*. Kiev: Tipografiya Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira. (Part. 8: Materialy po istorii mestnogo upravleniya v svyazi s istoriej soslovnoj organizacii, vol. V: Akty ob ukrainskoj administracii XVI–XVII vv.). [in Russian].
- Bezpalko, V. (2008). Zabezpechennia pidvodamy i statsiiamy posolskoj sluzhby v obov'iazkakh administratsii Kyivskoi zemli (do 1569 r.). *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk: naukovi pratsi aspirantiv ta molodykh vchenykh*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, vol. 11, 26–41. [in Ukrainian].

- Boniecki, A. (1887). *Poczet rodów w Wielkiem księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*. Warszawa: Druk J. Bergera, 1887. [in Polish].
- Dovnar-Zapol'skij, M. (1901). *Gosudarstvennoe hozyajstvo Velikogo knyazhestva Litovskogo pri YAgellonah*. Kiev: Tipografiya Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira, 1901, vol. 1. [in Russian].
- Gorczak, B. (Comp) (1890). *Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie* (Vol. III: 1432–1534). Lwów: Z drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. [in Polish].
- Góralski, Z. (1998). *Urzędy i godności w dawnej Polsce*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1998. [in Polish].
- Jabłonowski, A. (Comp.). (1889). *Źródła dziejowe*. (Vol. XIX: Ziemia Ruskie. Wołyń i Podole). Warszawa: skł. gł. w księg. Gebethnera i Wolffa. [in Polish].
- Klepatskij, P. (2007). *Ocherki po istorii Kievskoj zemli. Litovskij period*. Bila Tserkva: Vyd. O. V. Pshonkivs'kyj. [in Russian].
- Kravchenko, V. M., Yakovenko, N. M. (Comps.) (1990). *Torhivlia na Ukraini XIV – seredyna XVII stolittia. Volyn i Nadnyprianshchyna*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Kravchenko, V. (Comp.) (2005). *Lytovs'ka metryka. Knyha 561: Revizii ukrains'kykh zamkiv 1545 roku*. Kyiv: Prostir M. [in Ukrainian].
- Krykun, M. (2008). *Bratslavskie voievodstvo u XVI–XVIII stolittiakh. Statti i materialy*. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. [in Ukrainian].
- Krykun, M. (2012). *Zemski uriady na ukrainskykh zemliakh u XV–XVIII st. Yoho zh. Voievodstva Pravoberezhnoi Ukrainy u XVI–XVIII stolittiakh. Statti i materialy*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 589–664. [in Ukrainian].
- Lazutka, S., Valikonytė, I., Kirkienė, G., Gudavičius, E., Karpavičiene, J., Viskantaitė, S. (Comps.) (1997). *Lietuvos Metrika. Knyga 4-oji Teismų bylų knyga (1522–1530)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. [in Lithuanian].
- Lyubavskiy, M. (1892). *Oblastnoye deleniye i mestnoye upravleniye Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdaniya pervogo Litovskogo statuta. Istricheskije ocherki*. Moskva: Universitietskaya tipografiya. [in Russian].
- Malinovskij, I. (Comp.) (1901) *Sbornik materialov, odnosyashchihsia k istorii Pannov-Rady Velikogo knyazhestva Litovskogo*. Tomsk: Parovaya lito-tipografiya P. I. Makushina. [in Russian].
- Nimchuk, V. V. (Comp.) (1991). *Knyha Kyivskoho pidkomorskoho sudu (1584–1644)*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Sobchuk, V. (2014). *Vid korinnia do krony. Doslidzhennia z istorii kniazivskykh i shliakhetskykh rodiv Volyni XV – pershoi polovyny XVII st.* Kremenets: PP Diatlyk M. S. [in Ukrainian].
- Starchenko, N. (2012). *Prybutky sudovykh uriadnykiv Volynskoho voievodstva v ostannii tretyni XVI stolittia. Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk, vol. 16–17, 165–186 [in Ukrainian].

- Statut Velikogo knyaz'stva Litovskogo 1566 goda. *Vremennik imperatorskogo Moskovskogo obshchestva istorii i drevnostej rossijskih*. Moskva: V Universitetskoj tipografii, vol. 23, 1–242. [in Russian].
- Vashchuk, D. (2009). "Abykhmo dierzhal ykh podle prava ykh zemly" (*Naselennia Kyivshchyny ta Volyni i velykokniazivska vlada v XV–XVI st.*): *Monohrafiia*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Voronchuk, I. (Comp.) (2014). *Ukrainske povsiakdennia rannomodernoï doby: zbirnyk dokumentiv (vyp. 1: Volyn XVI st.)*. Kyiv: "Feniks". [in Ukrainian].
- Wolski, M. (Comp.) (2007). *Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*. Kórnik: Biblioteka Kórnicka. [in Polish].